

UDK 631(497.4 Kras)“18“(091)

Primljeno: 19. 5. 2014.

Prihvaćeno: 19. 11. 2014.

Izvorni znanstveni rad

Kraške skupnosti ob jadranski obali v franciscejskem katastru

Hrvoje Ratkajec

Univerza na Primorskem

Fakulteta za humanistične študije

Titov trg 5

6000 Koper

Republika Slovenija

E-adresa: hrvoje.ratkajec@fhs.upr.si

Namen pričujočega članka je predstavitev ekonomije in ekonomskih značilnosti skupnosti, ki so živele na stičišču Krasa z Jadranskim morjem, pri čemer je osnovno izhodišče in vir Franciscejski kataster (začetek 19. stoletja). Na temelju analize podatkov iz katastrskega cenitvenega elaborata za skupnosti v devetih katastrih občinah od Trsta do Devina lahko vidimo, kako so prebivalci prilagajali svoje agrarne in neagrarne dejavnosti težavnemu kraškemu terenu in klimi ter razpoložljivim virom in sredstvom. Pri agrarnih dejavnostih sta od posebnega pomena bila gojenje in prodaja bolj kvalitetnih pridelkov (pšenica in vino „prosek“) ter ribolov (skupaj z lovom na tune), medtem ko je osrednjo neagrarno dejavnost predstavljala trgovina s temi pridelki (primarno s Trstom) ter „šavoranstvo“ in kamnolomstvo.

Ključne riječi: Franciscejski kataster (začetek 19. stoletja), kraške skupnosti, Trst, poljedelstvo, trgovina, ribolov

Uvod

Namen pričujočega članka je predstavitev ekonomije in ekonomskih značilnosti skupnosti, ki so živele na stičišču Krasa z Jadranskim morjem, pri čemer je osnovno izhodišče in vir Franciscejski kataster. Čeprav je bil izdelan v začetku 19. stoletja, nam predstavlja stanje kakšno je na tem območju bilo v času pred industrializacijo in bistvenimi spremembami, ki jih je ona prinesla. Kataster je sicer bil narejen z izključnim namenom evidentiranja stanja v kmetijstvu za potrebe obdavčitve, a nam s svojim poskusom zajemanja čim večjega števila informacij ponuja podatke tudi o

drugih ekonomskih aspektih in dejavnostih, kot so trgovina, promet, obrt in druge neagrarne dejavnosti (ribištvo, kamnolomstvo). Končno nam zaradi svoje strukturiranosti in različnih tipov informacij (tako grafičnih kot tekstovnih) omogoča, da po eni strani opazujemo in analiziramo majhne enote, kot so kraške skupnosti, po drugi strani pa da induktivno, z zbiranjem in primerjavo podatkov med temi enotami, izluščimo ven posamezne splošne značilnosti in posebnosti.

Izbrane kraške skupnosti so razdeljene v devet katastrskih občin iz dveh katastrskih okrožij. To sta tržaško (*Distretto di Trieste*) in devinsko okrožje (*Distretto di Duino*). V prvega spadajo skupnosti oz. občine Sv. Križ (*Sta. Croce*), Prosek (*Prosecco*), Kontovel (*Contovello*) in Opčine (*Villa Opicina*), v drugega pa občine Devin (*Duino*), Mavhinje (*Malchina*), Nabrežina (*Aurisina*), Šempolaj (*San Pelagio*) in Slivno (*Slivia*). Čeprav nekatere od teh občin niso v neposrednem stiku z morjem (Opčine, Šempolaj, Slivno in večinoma tudi Mavhinje), so vključene zato, ker se nisem želel omejiti samo kraje, ki so neposredno ob morju, ampak sem hotel vključiti tudi tiste, katerih ekonomija je ista ali podobna tem ob morju. Šele skozi analizo ekonomskih značilnosti bomo potem lahko presodili ali oz. kako so te občine povezane s tistimi ob morju.

Članek obsega pet poglavij. Po uvodnem poglavju sledi poglavje s predstavitvijo metodologije in virov. Tretje poglavje je analiza ekonomije in ekonomskih značilnosti izbranih skupnosti, razdeljeno v podpoglavje „Agrarne dejavnosti“, ki zajema obdelovanje zemljišč, in podpoglavje „Dopolnilne agrarne in neagrarne dejavnosti“, ki obsega vse dejavnosti, ki niso obdelovanje zemljišč. Četrto poglavje ponuja sklepe analize.

Metodologija in viri

Franciscejski kataster je sestavljen iz dveh delov, spisovnega in grafičnega. Grafični del so katastrske mape s stanjem zemljišč v katastrski občini, spisovni del pa obsega več obrazcev in cenitev (npr. različni protokoli zemljišč in stavb, sezname, elaborati z opisi, itd.)¹. Za našo analizo katastrskih občin je najbolj primeren cenitveni elaborat zemljišč (*Operato d'estimo catastale*), ki pa na začetku podaja glavne značilnosti katastrske občine preko 14 opisov. Ti opisi so topografija, meje, prebivalstvo, živina, reke in ostale vode, ceste, trg, zemljišča, pridelki, kultura in obdelovanje tal, kakovost in vrednost pridelkov, vrste lastnine, hiše in veje industrije. Razlog, zakaj je cenitveni elaborat najbolj primeren za pričujočo analizo, je v vsebini, kajti pokriva vse ekonomske značilnosti, ki so se uradnikom

¹ Glej Peter Ribnikar, „Zemljiški kataster kot vir za zgodovino“, *Zgodovinski časopis* 36 (1982): 321-337, za območje Avstrijskega primorja, katerega del so bile kraške skupnosti ob jadranski obali, pa glej Mirela Skulan-Altić, *Katastar Istre 1817.-1960.: inventar*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2001.

- popisovalcem zdele vredne beleženja, čeprav so nekatere med njimi bile deležne manjše pozornosti kot druge (npr. industrija nasproti zemljiščem ali obdelovanju tal). Hkrati pa moramo imeti v mislih, da obstajata še dva obrazca, to sta vprašalnik in nekakšna „prva verzija“ cenitvenega elaborata, ki prav tako zajemata večino ekonomskih značilnosti. Vendar je vprašalnik zelo skop z informacijami o cestah, trgovini in neagrarnih dejavnostih (obrtni in industriji) itd., medtem ko „prva verzija“ cenitvenega elaborata ni bila izdelana za vse občine. To pa je druga prednost cenitvenega elaborata, in sicer da obstaja za vse občine, kar nam omogoča metodološko primerljivost podatkov.

Cenitveni elaborati so za izbrane občine bili izdelani v letih 1829-1830 (pod klasifikacijo S/5.17.20.21), medtem ko so vprašalniki nastali v letih 1819-1820, „prva verzije“ cenitvenih elaboratov pa v letu 1823. Kot del celotnega spisovnega in grafičnega gradiva katastra za območje Krasa jih hrani Državni arhiv v Trstu (*Archivio di Stato di Trieste*).

Obdelava in analiza podatkov iz cenitvenega elaborata je potekala tako, da smo prepisali opise v tabele in jih razdelili po kategorijah, ki se približno skladajo z razdelitvijo v elaboratih samih. Pri tem smo nekatere opise, na osnovi vsebinskih podobnosti, povezali ali združili med seboj, nekatere pa izpustili (npr. meje). Tako smo dobili sledeče kategorije: obseg, klima, opis zemlje, vode, hiše, razporeditev zemljišč (povezani opisi za zemljišča, kakovost in vrednost pridelkov), obdelovanje zemlje (opisi za kulturo in obdelovanje tal), lastništvo nad zemljišči (opisi za vrste lastnin in dajatve), ceste, trgovina, neagrarne dejavnosti (opisi za vrste industrij in drugo) ter prehrana. Nekaterih kategorij v tem članku nismo analizirali, saj niso povezane z usmeritvijo le-tega (npr. hiše, prehrana). Prepis v tabele in razdelitev v kategorije sta nam sicer omogočali lažjo obdelavo podatkov, ustrezno primerjavo med njimi in večjo znanstveno zanesljivost sklepanj. Dodatno smo uporabili še revidirane ocene o površini posamezne občine, tipih zemljišč in razredih, v katere so zemljišča razdeljena ter podatke o donosnosti posameznih zemljišč, ki so bile narejene v letih 1839-1840 in so zavedene po klasifikacijo R/12 (*Operato suppletorio dell'estimo con rettifica dei generi di coltura e classi a seguito dei reclami avanzati dai comuni e conseguente revisione della ripartizione delle superfici del comune ai fini della determinazione della rendita netta*).

Primernost takšnega pristopa in uporabe cenitvenega elaborata potrjujejo različne raziskave iz slovenskega in hrvaškega prostora, ki obravnavajo tako posamezne katastrske občine² kot večja območja³.

² Angelos Baš, „Agrarno gospodarstvo v katastrski občini Sora leta 1831/32“, *Loški razgledi* 54 (2008): 95-108; Alenka Kačičnik Gabrič, „Litija in Litijsko v prvi polovici 19. stoletja“, *Kronika* 3 (2011); Peter Vodopivec, „O Vačah pred velikim požarom leta 1834. Vače in okoliška naselja v gradivu franciscejskega katastra“, *Kronika* 3 (2011).

³ Marino Manin, *Zapadna Istra u katastru Franje I. (1818.-1840.)*. Zagreb: Srednja Europa, 2006.

Tabela 1: Obseg in število prebivalstva v občinah (vir: S/5.17.20.21 in R/12)

Katastrska občina	Devin	Kontovel	Mavhinje	Nabrežina	Opčine	Prosek	Slivno	Sv. Križ	Šempolaj	Skupaj
Obseg v jugerih (hektarjih)	854,62 (491,79)	793,86 (456,87)	2003,67 (1142,1)	1736,84 (990)	1675,77 (955,19)	553,14 (315,29)	1082,35 (616,94)	665,13 (379,14)	1102,82 (628,61)	10468,24 <i>Jug</i> (5966,87 ha)
Število prebivalstva (moški/ženske)	305 (159/146)	548 (263/285)	450 (210/240)	393 (199/194)	1021 (526/495)	773 (325/448)	224 (113/111)	829 (417/412)	281 (134/147)	4824 (2346/2478)

Tabela 2: Tipi kmetijskih zemljišč v občinah (v jugerijh) (vir: R/12)

Katastrska občina	Devin	Kontovel	Mavhinje	Nabrežina	Opčine	Prosek	Slivno	Sv. Križ	Šempolaj	Skupaj in delež glede na celotno površino
Polja	7,09	25,29	27,51	18,43	154,57	31,89	16,23	7,58	18,27	306,86 (2,93 %)
Polja z vinsko trto	46,92	41,99	178,48	124,80		41,53	103	21,69	118,36	676,77 (6,46 %)
Vinogradi		89,56		10,13	12,14	103,64		94,87		310,34 (2,96 %)
Vinogradi z olivami				7,02		24,45		64,30		95,77 (0,91 %)
Oljčniki		14,18		14,82		25,07		13,26		67,33 (0,64 %)
Travniki			5,66		35,25	7,14				48,05 (0,45 %)
Travniki z drevjem	122		678	535,40	52,85		239,16		315,33	1943,74 (18,56 %)
Pašniki	417,07	553,54	308,28	649,32	1008,54	229,8	502,08	110,17	370,65	4149,45 (39,63 %)
Pašniki z drevjem	229,59		577,09	123,81	178,64		102,71		200,76	1412,6 (13,49 %)
Panjevski gozd		36,20	153,63	102,28	185,77	54,39	106,63	161,27	56,93	857,1 (8,18 %)
Vrtovi		0,53		3,09		3,50		5,15	3,86	16,13 (0,15 %)
Neobdelovalne površine	31,93	32,54	75,01	147,70	47,98	32,11	12,52	186,80	18,64	585,23 (5,59 %)

Ekonomija kraških skupnosti

1. Agrarne dejavnosti

Kraške skupnosti v izbranih katastrskih občinah so bile locirane na stiku kraške planote z Jadranskim morjem, kjer se kraška planota zaključí z grebenom, ki poteka vse od Devina do Trsta in je visok vse do 250 m, in ki se strmo spušča proti morju. Za devinski konec kraške planote je v cenitvenem elaboratu zabeleženo, da so tla bila apnenčasta z rdečkasto zemljo, kar je značilnost kraških tal kot takšnih, na območju občin Mavhinje, Šempolaj in Slivno, torej vstran od morja, pa tudi malo do zmerno hribovita⁴. Na tržaškem delu apnenčasta tla kraške planote prehajajo v omenjeni strmo spuščajoči se flišni greben. Ta sicer zavzema velik del ozemlja občin Kontovel, Prosek in Sv. Križ, medtem ko je ozemlje občine Opčine v celoti na planoti in se ga dotika samo na robu⁵. Občine tržaške okrožja so upravno bile del tržaškega teritorija, locirane na zunanjem pasu, ki ga sestavljajo vasi (*Ville*). Ta pas je bil čisto agrarno območje, z izrazito kmečko družbeno-gospodarsko strukturo⁶.

V skladu s konfiguracijo terena je tudi klima bila „kraška“. Za Devin in okoliške občine je zapisano, kako pogost in močan severni veter, burja (*vento boreale*), ohlaja zrak, vzpodbuja slano in tako škodi rasti vinske trte spomladi ter ovira zorenje žitaric jeseni. Zimski mraz naj bi bil občuten in dolgotrajen, poletna vročina pa močna. Posebej je omenjena tudi poletna suša, ki nastopi skorajda vsako leto in škoduje žitaricam⁷. Podobna klima velja tudi za tržaški del, kjer je zapisano, da je izrazito vetrovna (*sommamente Ventoso*), s slano spomladi in sušo poleti, ki prav tako škodujeta žitaricam⁸. Poleg terena, zemlje in klime ima to območje tudi klasične „kraške“ težave z vodo. Za devinski del cenitveni elaborat beleži absolutno odsotnost tekoče ali stoječe vode, kar pripisuje značilni poroznosti kraškega terena. Devinski gospodje in njihovi uslužbenci ter lokalni kmetje zato zbirajo vodo v cisternah oz. vodnih zbiralnikih, pri čemer so slednji izkopali tudi več večjih (odprtih) jam (*ampie fosse*) oz. t. i. „kalov“, kjer so zbirali deževnico in katere so služile za napajanje živine. V ostalih občinah devinskega okrožja so cisterne bile redke, tako da so kali služili tako za napajanje živine

⁴ Archivio di Stato di Trieste (AST), Catasto Francescino (CF), šk. 980 (Devin), S/5.17.20.21; AST, CF, šk. 950 (Nabrežina), S/5.17.20.21; AST, CF, šk. 997 (Mavhinje), S/5.17.20.21; AST, CF, šk. 1049 (Slivno), S/5.17.20.21; AST, CF, šk. 1028 (Šempolaj), S/5.17.20.21.

⁵ AST, CF, šk. 1056 (Opčine), S/5.17.20.21; AST, CF, šk. 976 (Kontovel), S/5.17.20.21; AST, CF, šk. 1012 (Prosek), S/5.17.20.21; AST, CF, šk. 1031 (Sv. Križ), S/5.17.20.21.

⁶ Aleksej Kalc, „Tržaški teritorij v luči konskripcije iz let 1777/1778: Prvi izsledki“, *Annales* 1 (2009): 4, 12.

⁷ Glej opombo 4.

⁸ Glej opombo 5.

kot za potrebe prebivalcev. V času suše, ko so cisterne in kali presušili, so prebivalci bili prisiljeni hoditi po vodo do reke Timave (pri Štivanu), ki je bila oddaljena od pol ure do ure in pol hoje, odvisno od kraja⁹. Za tržaške občine je samo na kratko zabeleženo, kako ne obstajajo vodni viri¹⁰, tako da lahko sklepamo, da so se prebivalci teh občin posluževali enakih načinov za pridobivanje pitne vode, čeprav zaradi razdalje verjetno niso hodili do Timave.

Obdelovalne površine so praviloma bile razdeljene tako, da so najbližje naselju bili vrtovi (*Orti*), kjer so prebivalci gojili različno zelenjavo (izpostavlja se korenje), potem sledijo polja (z in brez mešane kulture) (*Campi arativi semplici* / *Campi arativi vitati*), nato pa travniki (*Prati*) ali pašniki (*Pascoli*) in gozd (*Bosco*), ki so zasedali bolj gričevnate in kamnite dele občin. Na tržaškem delu so se vinske trte in oljčniki nahajali na grebenu, ki se spušča proti morju, pri čemer so v občinah Prosek in Kontovel med njimi bili tudi kakšni manjši pašniki in gozdički¹¹. Na devinskem koncu so polja praviloma bila v obliki mešane kulture polj z vinsko trto, kjer so med polji simetrično postavljene vrste s trto, ki je vezana ali na drevesa ali na kole. Zemljo okoli trt so obdelovali z motiko, polja pa so orali. Polj z mešano kulturo je bilo dvakrat več kot navadnih polj, kar je pokazatelj ekstenzivnega načina kmetovanja, ko zaradi pomanjkanja kvalitetne obdelovalne zemlje prebivalci kombinirajo pridelavo različnih kultur. Na poljih samih so gojili različne žitarice - pšenico (*Formento*), rž (*Segala*), ječmen (*Orzo*), pirjevica (*Spelta*), pa ajdo (*Saraceno*) in repo (*Rape*), na območju občin Mavhinje in Slivno pa v omejen obsegu tudi fižol (*Faginoli*) ter koruzo (*Granoturco*). Na poljih z vinsko trto pa so, poleg omenjenih pridelkov, dodatno pridobivali še rdeče vino (*Vino rossiccio*), za katerega opisovalci pravijo, da je brezbarvno (*scollorito*), trpko oz. nezrelo (*accerbo*) in šibko (*poco spiritoso*)¹².

Na območju občin Mavhinje in Nabrežina sta obstajala dva predela, ki sta izstopala po različnosti in kvaliteti kultur. Prvi je bil fevd devinskih gospodov pri Sesljanju (*Bene di Sistiana*), del občine Mavhinje, kjer so zemljo obdelovali koloni. Drugi predel je Conovella, locirana na južnem koncu nabrežinske občine, kjer naj bi se prepletali pozitivni morja in dobra zaščita pred burjo. Na obeh predelih so poleg žitaric gojili tudi vinsko trto, v obliki mešane kulture ali vinogradov na način pergol (*tenuto in pergolato*), ki je dajala dobro belo vino (pri Sesljanu tudi črno (*nero*)), pri Conovelli pa so bili še oljčniki (*Oliveti semplici*) in mešana kultura vinskih trt s posameznimi

⁹ Glej opombo 4.

¹⁰ Glej opombo 5.

¹¹ Glej opombo 4 in 5.

¹² Glej opombo 4.

oljkami (*Vigne ulivate*)¹³. Mešana kultura polj z vinsko trto pri Sesljanu je bila razdeljena v dva razreda, s skupno površino 14,40 jugerov, kar je samo 8 % površine, ki jo je zasedala ta kultura v občini (in 0,7 % celotne površine občine), a je ocenjeni neto donos tako belega kot črnega vina bil okoli trikrat višji preostalih zemljiščih s to kulturo¹⁴. Ta informacija nam potrjuje mnenje opisovalcev, da sta vini iz Sesljana bili dobre kvalitete in sta se zlahka prodajali, tako na kraju samem (v gostilni pri Sesljanju) kot drugod (v Gorico). Podobno so vinogradi, oljčniki in vinogradi z oljkami v Conovelli zasedali zelo majhen del površine v občini (0,5 %, 0,8 % oz. 0,4 %), a so imeli najvišje (neto) donose izmed vseh zemljišč (na prvem mestu so vinogradi, sledijo vinogradi z oljkami in nazadnje oljčniki)¹⁵. Belo vino in oljčno olje sta torej veljala za kvalitetna pridelka, namenjena prodaji. Na predelu Sesljana je bilo posajenih tudi nekaj sadnih dreves, in sicer hruške (*Pera*), jablane (*Mela*), češplje ali češpe (*Prune*) in breskve (*Persico*), vendar premalo, da bi jih vzeli v ocenjevanje.

S pašnikov in travnikov, ki so predstavljali največ zemljišč (od okoli 75 % v občinah Mavhinje in Nabrežina do 90 % v občini Devin), so prebivalci pridobivali seno za živino, les za kurjavo in za kmečka orodja ter kole za vinsko trto, saj so na pašnikih in travnikih rasla posamezna drevesa in grmičevje. Les za te različne potrebe so pridobivali tudi iz panjevskih gozdov¹⁶. V občinah Devin, Šempolaj in Slivno so ob občinskih poteh in na dvoriščih rasle tudi murve (*Gelso*), ki so jih prebivalci izkoriščali za gojenje sviloprejk. Prav tako na dvoriščih kot prosto v naravi, „na praznih prostorih“ (*vuoti privati e comunali*), je bilo možno najti nekaj orehov (*Noce*), medtem ko so se na poljih ali pri vrtovih nahajale češplje, fige (*Ficco*), breskve in češnje (*Ciliegie*)¹⁷. V občinah Devin in Šempolaj so obstajale tudi posebne obdelane kotanje (*Dolline*)¹⁸, posebnost kraškega območja, kjer so gojili zelo majhne količine koruze.

¹³ AST, CF, šk. 950 (Nabrežina), S/5.17.20.21; AST, CF, šk. 997 (Mavhinje), S/5.17.20.21.

¹⁴ Polja z vinsko trto so bila uvrščena v I. in II. kvaliteto, z neto donosom 33 goldinarjev 10 krajcarjev oz. 25 goldinarjev in 40 krajcarjev. Preostala mešana kultura v III., IV. in V. razredu je dajala donos v višini 12 goldinarjev 20 krajcarjev, 8 goldinarjev 25 krajcarjev ter 5 goldinarjev 45 krajcarjev. AST, CF, šk. 997 (Mavhinje), R/12.

¹⁵ Donos za vinograde je znašal 40 goldinarjev, za vinograde z oljkami 33 goldinarjev 50 krajcarjev in za oljčnike 16 goldinarjev 20 krajcarjev. Za primerjavo so polja (v treh razredih) imela skupen donos 20 goldinarjev, polja z vinsko trto (tudi v treh razredih) pa 23 goldinarjev in 40 krajcarjev. AST, CF, šk. 950 (Nabrežina), R/12.

¹⁶ Glej opombo 4.

¹⁷ AST, CF, šk. 980 (Devin), S/5.17.20.21; AST, CF, šk. 1049 (Slivno), S/5.17.20.21; AST, CF, šk. 1028 (Šempolaj), S/5.17.20.21.

¹⁸ „... si trovano varie posti celle di terreno arativo semplice e vitato, in forma di bacino, volgarmente dette Dolline, alcune più, ed altre di minore profonda superficie.“ AST, CF, šk. 1028 (Šempolaj), S/5.17.20.21.

Za razliko od devinskega konca, v tržaškem okrožju najdemo travnike in travnike z drevjem samo v občini Opčine, kjer je tudi največ pašnikov (z in brez drevja) ter panjevskega gozda. To je razumljivo, saj se največji del površine te občine nahaja na kraški planoti¹⁹. V občinah ob obali (Kontovel, Prosek in Sv. Križ) najdemo samo pašnike in panjevski gozd, največ v občini Kontovel (74 % celotne površine), najmanj pa v občinah Prosek (51 %) in Sv. Križ (40 %), kjer je njihov delež okoli in celo pod povprečjem za celotno analizirano območje (povprečje je 47 %). Premosorazmerno je zato v teh obalnih občinah največ vinogradov, oljčnikov in vinogradov z oljkami, ki so se nahajali po grebenu navzdol do morja²⁰. Oni zasedajo od 13 % vseh zemljišč v občini Kontovel do 26 oz. 27 % v občinah Sv. Križ in Prosek, kar je petkrat več od povprečja za celotno območje. Polja (z in brez vinske trge) so se nahajala v bližini naselij. Pridelki s polj so prav tako bile različne žitarice (ječmen, oves, pirjevica) in ajda, pridobivali pa so več vrst vina. Na poljih s trto je trta bila posajena na isti način in z isto razporeditvijo kot na devinskem koncu, kar je zabeležil tudi poseben katastrski popis za kraj Sv. Križ že trideset let pred franciscejskih katastrom²¹. Iz nje so pridobivali vrsto (rdečega) vina imenovano „teran“ (*Vino terrano*), o katerem opisovalci, prav tako kot pri devinskem okrožju, menijo, da je bil slabe kvalitete (*cattivo*), kisel (*aspro*) in brezbarven in tako neprimeren za prodajo²². Vzrok za slabo kvaliteto vina so pripisovali slabemu grozdju in hladni klimi. Na površinah z vinogradi je vinska trta bila prosto razporejena po celotni površini²³, pri čemer je za občino Opčine zabeleženo, da so trto tudi povezovali skupaj v pergole, saj naj bi na ta način stare rastline dobile potrebno oporo in ne bi bilo potrebe po sajenju novih²⁴. Ta način je bil znan kot „furlanski način“²⁵. Na območju občin Prosek in Sv. Križ je obstajala mešana kultura

¹⁹ Travniki in pašniki (z in brez drevja) ter panjevski gozd zasedajo 87 % celotne površine občine Opčine.

²⁰ „Pod kraškim robom je trta rasla v čistih vinogradih in v mešani kulturi z oljko (*vigna ulivata*)“ Aleksej Kalc, „Vinogradništvo in trgovina z vinom na Tržaškem v 18. stoletju kot področje spora med „tradicionalnim“ in „inovativnim“, *Annales* 2 (2005): 305.

²¹ Aleksej Kalc, „Vinogradništvo in trgovina z vinom na Tržaškem v 18. stoletju kot področje spora med „tradicionalnim“ in „inovativnim“, *Annales* 2 (2005): 305.

²² „Tu je raslo samo črno grozdje, ki je dajalo najbolj ceneno vino, „imenovano teran“.“ Aleksej Kalc, „Vinogradništvo in trgovina z vinom na Tržaškem v 18. stoletju kot področje spora med „tradicionalnim“ in „inovativnim“, *Annales* 2 (2005): 305.

²³ „Le Viti nelle Vigne [Semplici, op.p.] sono piantati alla rinfusa sopra tutta la superficie delle medesime.“ AST, CF, šk. 976 (Kontovel), S/5.17.20.21; AST, CF, šk. 1012 (Prosek), S/5.17.20.21; AST, CF, šk. 1031 (Sv. Križ), S/5.17.20.21.

²⁴ „Il costume è di rinfossare le Viti vecchie ogni qual tratto nei vari punti ove le presenta spopolata la superficie, e assai raramente succede un generale nuovo impianto.“ AST, CF, šk. 1056 (Opčine), S/5.17.20.21.

²⁵ „... pri katerem so bile trte razporejene po skupinah v vrsti okoli kolov ali dreves...“ Aleksej Kalc, „Vinogradništvo in trgovina z vinom na Tržaškem v 18. stoletju kot področje spora med „tradicionalnim“ in „inovativnim“, *Annales* 2 (2005): 305.

vinogradov z oljki, ki je obsegala vinograde z isto razporeditvijo trte, s par oljkami. Med trtami so gojili tudi fižol, a je pridelek bil več kot skromen. Vino z vinogradov je bilo belo in črno, dobre kvalitete, znano pod imenom prosek (*Prosecco*), katerega najdemo tudi pri Sesljanu in Conovelli.

Kot piše Kalc, so za razliko od kraških tal in neugodnega podnebja lege pod kraškim robom bile zelo ugodne za vinogradništvo²⁶. Na temelju popisnih knjig in prospektov ter registrov uvoženega vina se je navadno rdeče vino (teran) porabljalo na kraju samem, kar potrjujejo zapisi opazovalcev v elaboratu, ko omenjajo, da to vino ni bilo primerno za prodajo. Del žlahtnega, dobrega vina (prosek), so porabili na kraju samem (na primer v gostilnah ob glavni cesti in v Trstu), del pa so izvažali, in sicer so ga kupovali gostilničarji, trgovci in zasebniki iz bližnjega zaledja in s Kranjske²⁷. Dobro vino s teh leg omenja več tudi avtorjev s konca 18. in začetka 19. stoletja. Pasquale de Ricci, vladni svetnik, je v svojem poročilu o tržaškem teritoriju iz leta 1769 zabeležil, kako tukaj pridelujejo dobro vino, ki ga večinoma porabijo na kraju samem²⁸. V svojem obsežnem pregledu o trgovinski dejavnosti mest v Sredozemlju iz leta 1797 A. Mentrà pri geslu o Trstu piše, kako je vino „... che produce il territorio di questa città è di molta considerazione, giacchè oltre all'essere d'ottima qualità...“ Prisotno je tako črno („rosso oscuro“) kot belo („del bianco di diverse specie“), med katerimi izstopa prosek²⁹. Po njegovih navedbah so trto, iz katere so pridobivali prosek, gojili na legah ob morju od Trsta pa vse do Sesljanja³⁰, kar nam potrjujejo tudi informacije iz franciscejskega katastra. Vinogradništvo na tržaškem teritoriju je sicer uživalo močno pravno zaščito preko protekcionističnih privilegijev o prodaji, ki so jih imeli tako mestni lastniki vinogradov kot majhni kmetje³¹.

O ključnem pomenu vinogradov pričajo tudi podatki o donosih. V občini Kontovel so vinogradi zasedali samo 11 % vseh zemljišč v občini, a so predstavljali 76 % neto vsega donosa v občini. V občinah Sv. Križ in Prosek je njihov delež zemljišč bil dosti

²⁶ Aleksej Kalc, „Tržaški teritorij v luči konskripcije iz let 1777/1778: Prvi izsledki“, *Annales 1* (2009): 4, 5.

²⁷ Aleksej Kalc, „Vinogradništvo in trgovina z vinom na Tržaškem v 18. stoletju kot področje spora med „tradicionalnim“ in „inovativnim““, *Annales 2* (2005): 305.

²⁸ F. Cusin, „Le condizioni giuridico-economiche dell'agro triestino nel secolo XVIII“, *La Porta Orientale 11* (1932): 803, 808.

²⁹ „Fra queste la più pregiata è quella che porta il nome di Vino Prosecco...“ A. Mentrè, *Il Mentore Perfetto de' Negozianti*. Trieste, 1797., 332.

³⁰ Mentrè, *Il Mentore Perfetto*, 333.

Agapito piše, da so odlično vino prosek na veliko gojili okoli krajev Prosek, Kontovel in Sv. Križ (Giroloamo Agapito, *Compiuta e distesa descrizione della fedelissima città e porto-franco di Trieste*. Vienna, 1824., 330.)

³¹ Aleksej Kalc, „Tržaški teritorij v luči konskripcije iz let 1777/1778: Prvi izsledki“, *Annales 1* (2009): 4.

vejši (14 in 18 %) oz. najvejši na celotnem analiziranem območju, s 44 % deležem v donosu za obe občini (glej tabela 3).

Tabela 3: Neto donosi zemljišč z vinogradi, vinogradi z oljkami in oljčniki v občinah Kontovel, Prosek in Sv. Križ (vir: R/12)

	Kontovel	Prosek	Sv. Križ
<i>Vinogradi</i>	80 goldinarjev 40 krajcarjev	80 goldinarjev 40 krajcarjev	49 goldinarjev 55 krajcarjev
<i>Vinogradi z oljkami</i>	/	68 goldinarjev 20 krajcarjev	41 goldinarjev 50 krajcarjev
<i>Oljčniki</i>	5 goldinarjev 50 krajcarjev	5 goldinarjev 50 krajcarjev	9 goldinarjev 20 krajcarjev
<i>Skupen neto donos v občini (brez gradbenih parcel)</i>	105 goldinarjev 45 krajcarjev	182 goldinarjev 50 krajcarjev	113 goldinarjev 50 krajcarjev

V občinah Prosek, Kontovel in Sv. Križ so poznali še oljčnike (*Uliveti simplici*), ki so bili postavljeni zraven vinogradov na naklonu grebena, kjer pa zaradi vetra in hudournikov ni bilo veliko zemlje, zato so jih varovali z zidovi. Po mnenju Riccija, je pridelava oljčnega olja bila pomembna dejavnost, saj je olje bilo dobre kvalitete in so ga lahko prodajali po visokih cenah v Trstu, pa čeprav je pridelek bil neenakomeren. V mestu so obstajale mnoge stiskalnice, ne samo za oljke iz teritorija, ampak tudi za tiste iz severne Istre. Vendar je pridelovanje oljčnega olja imelo sekundarni pomen nasproti vinogradništvu, na kar kaže navedba, da zemlja in klima dopuščata bolj obsežno gojenje oljk, a ker oljka daje preveliko senco, kar škodi rasti trte, je njeno gojenje omejeno na robove zemljišč³². Tudi ko pogledamo razmerje med zemljišči, ki jih zasedajo vinogradi in oljčniki ter podatke o donosih lahko vidimo dosti manjše površine in dosti nižji donos (glej tabela 2 in 3). Podobno je bilo pri mešani kulturi vinogradov z olivami, kjer je bruto donos oljk bil vsaj za polovico nižji kot bruto donos vinske trte³³. V vseh občinah tržaškega okrožja so s pašnikov, travnikov in gozdov pridobivali seno in les za kurjavo. Murve, orehi in sadno drevje niso zabeleženi³⁴.

Pri obdelovanju zemljišč so se prebivalci morali spopadati tako s privzetim pomanjkanjem obdelovalne zemlje na kraških tleh kot z erozijo zaradi burje in na-

³² F. Cusin, „Le condizioni giuridico-economiche dell'agro triestino nel secolo XVIII“, *La Porta Orientale* 11 (1932): 804, 808.

³³ AST, CF, šk. 1012 (Prosek), R/12; AST, CF, šk. 1031 (Sv. Križ), R/12.

³⁴ Glej opombo 5.

livov. Zato so morali redno prinašati novo zemljo, a tudi odstranjevati kamne z obdelovalnih površin. Omenjene okoliščine in vso to delo s prinašanjem nove zemlje in odstranjevanjem kamnov, ki so ga po mnenju opisovalcev opravljali marljivo, vestno in z izkušnjami, jim ni omogočalo, da bi občutneje povečevali obdelovalne površine. Odstranjene kamne so uporabljali za izgradnjo (suhih) zidov (*muri secchi*), s katerimi so štitali zemljišča pred še večjim odnašanjem zemlje in tudi za izgradnjo kalov³⁵. Posebej se omenja, kako so z močnimi zidovi in velikimi kamni bila zaščita zelo rodovitna polja, vinogradi in oljčniki pri Sesljanju in Conovelli. Obdelovanje zemljišč je tudi na tržaškem delu bilo enako zahtevno kot na devinskem, s prinašanjem nove zemlje, odstranjevanjem kamnov in gradnjo zidov, kot omenja Ricci³⁶. Posledično je tudi pridelek bil omejen. Še posebej dobro so prebivalci skrbeli za zaščito vinogradov, ki so, kot smo že povedali, predstavljali zelo pomemben del njihove agrarne dejavnosti. Prav tako so z zidovi ograjevali zemljišča vinogradov z oljkami in oljčnike³⁷.

2. Dopolnilne agrarne in neagrarne dejavnosti

Dopolnilni agrarni dejavnosti, s katerimi so se ukvarjali prebivalci izbranih občin, sta bili gojenje sviloprejk in ribištvo. Za vse občine devinskega okrožja popisovalci navajajo, kako nekateri oz. redki kmetje (*alcuni pochi* ali samo *alcuni*) gojijo sviloprejke (na murvah), katerih kokone (*bozzoli*) potem prodajajo v Tržič (Monfalcone), Gradiško in Gorico³⁸, kjer so obstajale manufakture za predelavo svile³⁹. To pomeni, da so murve bile tudi v občinah Nabrežina in Mavhinje, čeprav to popisovalci niso eksplicitno omenjali. Verjetno tudi zato, ker gre za zelo skromne količine kokonov⁴⁰, ki pa so vseeno bile dovolj velike in konstantne, da so odtehtale trud kmetov. Za trža-

³⁵ Glej opombo 4.

³⁶ F. Cusin, „Le condizioni giuridico-economiche dell'agro triestino nel secolo XVIII“, *La Porta Orientale* 11 (1932): 801.

³⁷ Glej opombo 5.

³⁸ Glej opombo 4.

³⁹ Grofija Goriška in Gradiška, ki je v začetku 19. stoletja obsegala tudi mesto Tržič, je v drugi polovici 18. stoletja in tudi še v začetku 19. stoletja bila center tekstilne industrije predelave svile. Glej: Loredana Panariti, *La seta nel Settecento goriziano, Strategie pubbliche e iniziative private*. Milano: FrancoAngeli, 1996.

⁴⁰ Omenja se letna proizvodnja od okoli 300 do 500, največ 600 funtov povprečno na leto za posamezno občino. En funt kokonov je tehtal 560 gramov, torej dobre pol kile. Proizvodnja je torej segala od približno 180 do 330 kilogramov kokonov na leto. Če vemo, da so na Goriškem in Gradiškem pridobili od približno 200.000-250.000, tudi do 300.000 funtov na leto v drugi polovici 18. stoletja (torej okoli 150.000 kilogramov ali 150 ton) (Panariti, *La seta...*, 11., 55.), lahko vidimo, kako minorna je bila proizvodnja v skupnostih devinskega okrožja.

ško okrožje ni izpričano gojenje sviloprejk, kar potrjuje tudi Riccijevo poročilo, kjer omenja zelo skromno proizvodnjo⁴¹.

O ribištvu najdemo v franciscejskem katastru kratke omembe, a nam drugi viri izpričujejo, da je šlo za pomembno dejavnost. Tako je v elaboratu zabeleženo samo pri občinah Devin in Kontovel, da se prebivalci poleg obdelovanja zemlje, ukvarjajo tudi z ribištvom⁴². Dosti več je zapisano pri občini Nabrežina, a gre za opis lova na tune, o čemer bomo več povedali v nadaljevanju. Sicer je ribištvo bilo prisotno ob obali od Barkovelj (pri Trstu) vse do Sv. Križa že od srednjega veka naprej, posebej se je okrepilo v 18. in doživelo svoj razcvet v 19. stoletju, „... ko so za pomembne segmente omenjenih vaških skupnosti ribištvo in dejavnosti okoli njega postale primarni gospodarski vir.“⁴³. Tako za konec 18. in začetek 19. stoletja Metrà in Agapito omenjata, kako bogastvo rib v tržaškem zalivu več kot zadošča za lokalno porabo⁴⁴, tako da se ribe solijo in prodajajo naprej v avstrijske dežele in na beneški teritorij⁴⁵, pri čemer Agapito omenja prodajo tudi v nemške dežele in na Sicilijo⁴⁶. Lovili, solili in prodajali so sardele, sardone, tune in ciplje. Metrà doda še, kako beneške ribiške ladje (tu verjetno misli na „čožote“, ribiče iz Chioggie pri Benetkah) prihajajo v tržaški, habsburški, zaliv in tam lovijo, kar je bilo del dolgotrajnih sporov med njimi in lokalnimi ribiči že od 18. stoletja naprej⁴⁷. Središča ribiške dejavnosti sta bili vasi Kontovel in Barkovlje, ki sta bili tesno povezani, potem Sv. Križ, kjer naj bi bilo največ ribičev in je veljal za center ribištva, ter Devin⁴⁸.

Lov na tune je predstavljal poseben aspekt ribolovne dejavnosti, tako po zahtevnosti priprave in izvedbe kot po donosnosti. Glavne pozicije za tunolov so bile ob obali pri Barkovljah, Križu, Kontovelu in Proseku, na devinskem koncu pa pri Nabrežini. Pri samem lovu je sodelovalo okoli petnajst ljudi, potekal pa je tako, da so trije opazovalci na grebenu nad morjem usmerjali barko z ribiči, ki je z dolgo mrežo, imenovano

⁴¹ „La coltura del gelso non rientra invero nelle tradizionali colture triestine... (...) Il prodotto rimase tuttavia scarso e tale coltura non acquistò mai importanza nella città.“ F. Cusin, „Le condizioni giuridico-economiche dell'agro triestino nel secolo XVIII“, *La Porta Orientale* 11 (1932): 804.

⁴² AST, CF, šk. 980 (Devin), S/5.17.20.21; AST, CF, šk. 976 (Kontovel), S/5.17.20.21.

⁴³ Aleksej Kalc, „Tržaški teritorij v luči konoskopije iz let 1777/1778: Prvi izsledki“, *Annales* 1 (2009): 17.

⁴⁴ Mentre, *Il Mentore Perfetto*, 333.

„Le nostre acque marine forniscono una pesca abbondante in modo da potere, oltre i bisogni locali della numerosa popolazione, anche farne commercio.“ Agapito, *Compiuta e distesa descrizione*, 336.

⁴⁵ Mentre, *Il Mentore Perfetto*, 333.

⁴⁶ Agapito, *Compiuta e distesa descrizione*, 337.

⁴⁷ Bruno Volpi Lisjak, *Slovensko pomorsko ribištvo skozi stoletja: od Trsta do Timave*, Trst: Mladika, 1995., 197-220.

⁴⁸ Lisjak, *Slovensko pomorsko ribištvo*, 43, 53, 233.

„trato“, obkrožila jato tun. Potem ko so ribe privlekli do obale, so se jim pridružili še ostali prebivalci, ki so pomagali izvleči in očistiti tune. Del ulova je neposredno šel vsem, ki so pomagali, po prodaji pa je 50 % šlo ribičem, 50 % pa lastniku mrež in barke⁴⁹. Ker je lov primarno zahteval velik vložek v lastništvo barke in mreže ter njuno vzdrževanje, so lastniki in posledično organizatorji lova bile tržaške plemiške družine in devinski gospodje. „Plemiči so imeli dejansko nad tonolovom monopol, ki so ga skušali obdržati na vse načine. Naši ribiči so lastnikom trat prej služili samo kot tlačani, potem pa kot najeti sezonski delavci.“⁵⁰. To nam potrjuje tudi zapis v elaboratu za občino Nabrežina, kjer je zabeleženo, da devinski gospodje uživajo pravico do lova in da imajo v ta namen angažiranih 12 do 15 ljudi za približno 5 mesecev⁵¹. Po Lisjaku je konec 18. stoletja na obali od Trsta do Devina bilo aktivnih 9 lovišč, z okoli 135 ribiči, saj je pri vsakem lovišču bilo angažiranih okoli 15 ljudi. Če k njim prištejemo še ljudi, ki so pomagali vleči mrežo na obalo, pridemo na številko okoli 400 oseb, brez upoštevanja še ostalih, ki so pomagali čistiti ribe⁵². Premosorazmerno je tudi dohodek od prodaje (primarno v Trstu) moral biti dovolj velik in konstanten, da je upravičil angažma tolikšnega števila ljudi in njihovo odsotnost od poljedelskih del. O posebnem pomenu tunolova priča tudi podatek, da so prebivalci omenjenih skupnosti že konec 18. stoletja zahtevali pravico do lastnega organiziranja lova in upravljanja z zaslužkom, čeprav je, kot potrjuje elaborat za Nabrežino, ta pravica v devinskem okrožju v začetku 19. stoletja še naprej pripadala fevdalnim gospodom⁵³. Skratka lahko rečemo, da so prednosti in dobiček od lova na tune imeli pozitiven vpliv (direkten in indirekten) na ekonomijo vseh angažiranih vaških skupnosti.

Za Kontovel je v cenitvenem elaboratu zapisano, da se prebivalci ukvarjajo z „... vendita di Zavorra, condotte di pietre in Trieste per la via di mare.“⁵⁴. Tako imenovana *vendita di Zavorra* pomeni dejansko prodajo kamna in grušča v tržaškem pristanišču za potrebe balasta praznim jadrnicam (v italijanščini je balast *zavorra*)⁵⁵. Dejavnost ljudi, ki so dobavljali ta balast, t. i. „šavoranti“, je najbolj izpričana za vas Barkovlje pri Trstu. Lisjak o nastanku „šavorantov“ piše sledeče: „V tistih časih so vse prevažali

⁴⁹ Lisjak, *Slovensko pomorsko ribištvo*, 179-184.

⁵⁰ Lisjak, *Slovensko pomorsko ribištvo*, 170.

⁵¹ „Questa pescagione che viene fatta per conto dell'imprenditore, il di cui diritto è devoluto alla Signoria fondale di Duino che ne la affitta tiene occupato da 12 a 15 persone per il corso di 5 mesi circa.“ AST, CF, šk. 950 (Nabrežina), S/5.17.20.21.

⁵² Lisjak, *Slovensko pomorsko ribištvo*, 173.

⁵³ Lisjak, *Slovensko pomorsko ribištvo*, 177.

⁵⁴ AST, CF, šk. 976 (Kontovel), S/5.17.20.21.

⁵⁵ Aleksej Kalc, „Tržaški teritorij v luči konskripcije iz let 1777/1778: Prvi izsledki“, *Annales 1* (2009): 17.

po morju samo s tovornimi jadrnicami. Tržaška luka jih je bila vedno polna. (...) Po izkrcanju tovora so morale povečini odpluti prazne čez ocean. To pa je bil za vsakega kapitana velik problem: prazna jadrnica namreč ni mogla pluti ob močnem bočnem vetru. Prevrnila bi se, ker ni imela bočne stabilnosti zaradi pomanjkanja protiuteži v spodnjem skladiščnem delu. Od tu je izhajala potreba po ljudeh, ki so z barkami dovažali praznim, v pristanišču zasidranim jadrnicam kamenje za t.i. balast (...). V tržaški luki so za to skrbeli Barkovljani, ki so jih imenovali „šavoranti“.⁵⁶ Kamen in grušč so pobirali neposredno ob obali, pozneje pa z bližnjih najdišč kamna in kamnolomov. Dejavnost „šavorantov“ je bila tako pomembna, da je v 18. stoletju prerasla že v poklic, ki so ga priznavale pomorske oblasti. Še naprej pa so „šavoranti“ občasno kombinirali to dejavnost z ribištvo, saj so za oboje lahko uporabljali iste ladje. V 19. stoletju so vse bolj prevažali klesano kamenje za potrebe gradnje pristanišča in stavb v mestu, saj se je v tem času tudi zmanjševalo število jadrnic na račun parnikov.⁵⁷ O „šavorantih“ lahko sklenemo, da so bili aktivni ob obali na relaciji Barkovlje – Kontovel, pri čemer gre za sosednji vasi, ki po franciscejskem katastru mejita ena na drugo. V zvezi kamnolomske dejavnosti je v cenitvenem elaboratu samo v par besedah za skupnost Nabrežina zapisano, kako tam obstajajo veliki kamnolomi, od koder so pridobivali kamen za gradnjo rimskega mesta Ogleja, pozneje Gradeža ter Benetk in kako so še vidni ostanki poti, po katerih so spuščali kamen od kamnolomov do morja in ga od tam transportirali naprej. Nič več pa ni napisanega o trenutni aktivnosti v kamnolomih.⁵⁸ Nekaj več informacij o tej dejavnosti najdemo pri Mentrà, ki piše da „... nei distretti di Trieste e nei siti detti di S. Croce, Sistiana, ed Ambrosina, non meno che in altri luoghi del Carso vi si trovano diverse cave di Pietra...“.⁵⁹ O delovanju kamnolomov pri Sv. Križu (S. Croce), Sesljanju (Sistiana) in Nabrežini (Aurisina ali Ambrosina) piše tudi Agapito, ki posebej izpostavlja barvo kamna, kateri se uporablja pri gradnjah in arhitektonskih okrasih v Trstu.⁶⁰ Sicer so konec 18. in v prvi polovici 19. stoletja zgradili precej novih zgradb (palač) v Trstu in pri njihovi gradnji naj bi uporabljali kamen, ki so ga pridobivali tako pri omenjenih kraških skupnosti ob obali kot iz lokacij v notranjosti

⁵⁶ Lisjak, *Slovensko pomorsko ribištvo*, 21.

⁵⁷ Bruno Volpi Lisjak, „Moška poklica Slovencev ob morju“, *Etnolog* 63 (2002): 93-94, 96-97.

⁵⁸ AST, CF, šk. 950 (Nabrežina), S/5.17.20.21.

⁵⁹ Mentrè, *Il Mentore Perfetto*, 333.

⁶⁰ „Presso Grignano [Grljan, pri gradu Miramare, op.p.] e S. Croce, Nabresina e Sistiana si scava una bellissima pietra dura di color grigio la quale polita dall'arte produce un bell'effetto con le molteplici gradazioni del suo colore onde viene adoperata nei fabbricati e architettonici adornamenti della nostra città.“ Agapito, *Compiuta e distesa descrizione*, 334-335.

Krasa⁶¹. Toda tudi za te skupnosti v notranjosti (npr. Sežana, Lokev, Povir) dokumenti franciscejskega katastra ne omenjajo, da kamnolomska dejavnost prinaša kakršenkoli izrazit dohodek prebivalcem. Če upoštevamo privzeto „skopost“ franciscejskega katastra pri podajanju informacij, ki niso povezane s kmetijstvom, lahko na temelju drugih virov sklepamo, da je v obalnih kraških skupnostih bila prisotna kamnolomska dejavnost, vsaj v (zelo) majhnem obsegu, ki pa se je pozneje, od sredine 19. stoletja, močno razmahnila, tudi zaradi gradnje Južne železnice do Trsta.

Za razliko od kamnolomstva ceditveni elaborat izpričuje, da so prebivalci izbranih skupnosti bili močno aktivni v lokalni trgovini in prodaji. Vse občine v devinskem okrožju so bile v stiku z glavno trgovsko-poštno cesto, zgrajeno leta 1780, ki je potekala od Trsta proti Italiji in tudi mimo Gorice proti Avstriji. Za Devin je zabeleženo, kako se prebivalci ukvarjajo s tovarništvom oz. s prevozom blaga na vozovih do Trsta in Gorice.⁶² Ob cesti pri Sesljanju pa je v bivšem „kaštelu“ obstajala gostilna (*Osteria*), kjer so prodajali vino z bližnjih vinogradov, prav tako so tudi vino iz Conovelle deloma prodajali lokalnim gostilnam, deloma pa v Trst⁶³. Vse skupnosti tega okrožja so dragocene viške pšenice, sena in vina, a tudi jagenjčke, kokone sviloprejk in ribe, prodajale izključno v Trstu, kjer so tudi nabavljali manjkajoče pridelke (izrecno se izpostavlja koruza) in ostale nujne potrebščine. S to prodajo so tudi plačevali javne in urbarialne dajatve (*Imposte pubbliche ed Urbariali*)⁶⁴. Sicer naj bi prebivalci devinske občine lahko prodali toliko viškov pšenice, sena in vina ob cesti sami (v gostilnah), po kateri je seveda potovalo veliko ljudi, da naj ne bi imeli potrebe prodajati še kje druge oz. v Trst⁶⁵.

Trgovina in prodaja sta se podobno odvijali tudi v tržaškem okraju. Prebivalci so se ukvarjali s prevozništvom blaga po glavni trgovski cesti,⁶⁶ a so v nekakšnem podaljš-

⁶¹ Aleš Brecelj, „Kraški kamen v Trstu v prvi polovici 19. stoletja“, u: *Nabrežinski kamnolomi*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1989, 60-63.

⁶² “Inoltre possono questi Comunisti ritirare sopra carri e con poca spese il mancante grano di Granoturco ... come del pari spesso accade di poter impiegare la loro animalia in ajuto /:Vorspann:/ di altri carri carichi di mercanzia.... Talvolta servono di Vorspann alli carri con merci per Trieste o per Gorizia attaccandovi le loro animalia.” AST, CF, šk. 980 (Devin), S/5.17.20.21.

⁶³ AST, CF, šk. 950 (Nabrežina), S/5.17.20.21; AST, CF, šk. 997 (Mavhinje), S/5.17.20.21.

⁶⁴ AST, CF, šk. 950 (Nabrežina), S/5.17.20.21; AST, CF, šk. 997 (Mavhinje), S/5.17.20.21; AST, CF, šk. 1049 (Slivno), S/5.17.20.21; AST, CF, šk. 1028 (Šempolaj), S/5.17.20.21.

⁶⁵ „La Strada Posta Commerciale porta il vantaggio del continuo passaggio di gente forestiera, la quale quivi trattanendosi per un'anno riposarvi, spendono il loro danaro nelli rinfreschi e con cio questi Comunisti smerciadovi in luogo il loro vino, il loro Fieno, ed un poco di Formento, non hanno d'uopo ricercarne altrove la vendita.” AST, CF, šk. 980 (Devin), S/5.17.20.21.

⁶⁶ “... questi animali [Bovi e Vacche, op.p.] si occupano non solamente nella coltivazione del terreno, ma anche nei trasporti di Merci, ed in quella di Vorspann sua Strade Maestre. ... si occupano [abitanti] nei trasporti col mezzo dei loro animali, delle mercanzie che passano per la Strada Maestra.” AST, CF, šk. 1056 (Opčine), S/5.17.20.21.

šku tlake („robota“) za tržaško mestno občino bili dolžni prevažati tudi gradbeni material (kamen), potreben za izgradnjo in vzdrževanje javne infrastrukture (zgradb in cest)⁶⁷. Prav tako je glavni trg bil Trst, pri čemer so zaradi neposredne bližine mesta bolj kot pšenico in seno prodajali mleko, ovčjo volno in sir ter jagenjčke.⁶⁸ S prodajo omenjenih prehrabnih produktov so se ukvarjale ženske, ki so iz sosesk in vasi tržaškega teritorija vsakodnevno tovorile in potem prodajale te izdelke v Trstu⁶⁹, pri čemer pride tudi do specializacije dejavnosti, kot je to primer peka kruha oz. krušarstvo v Dolini pri Trstu v 19. stoletju⁷⁰.

Sklep

Če se na tej točki vrnemo na uvodno tezo in poskušamo iz predstavljene analize izluščiti splošne značilnosti in posebnosti ekonomije kraških skupnosti ob jadranski obali, potem lahko zaključimo sledeče. Prebivalci so svoje agrarne dejavnosti dokaj dobro prilagodili težavnemu terenu in klimi. Obdelovalna zemljišča so ograjevali z zidovi, redno dovažali novo zemljo in odstranjevali kamne. Vodo za napajanje živine in za lastne potrebe so pridobivali s shranjevanjem deževnice v kalih in cisternah. Izbira zemljišč je prav tako bila prilagojena terenu in klimi, saj so na boljših legah uredili polja, vinograde in oljčnike, medtem ko so slabše, močno kamnite površine bile uporabljene za pašnike, travnike in gozdove. Sicer je dobrih obdelovalnih zemljišč v vseh občinah (v obeh okrožjih) bilo malo, ker so prevladovali ali pašniki ali travniki (oboji večkrat z majhnimi drevesi in grmovjem). Nabor poljedelskih kultur je tipičen – slabše kvalitetne žitarice, ajdo, repo, fižol ter zelenjavo z vrtov so uporabljali za prehrano, medtem ko so pšenico prodajali z namenom plačila različnih dajatev. Pomemben del prehrane je bila koruza (omenja se koruzni kruh), ki so jo, presenetljivo, celo gojili v majhnih količinah v občinah devinskega okrožja ali pa so jo kupovali v Trstu. Dodatno je k prehrani še spadalo vino, najverjetneje teran, saj je boljše vino bilo namenjeno prodaji⁷¹. Prav tako je zaradi pomanjkanja zemlje oz.

⁶⁷ Aleksej Kalc, „Tržaški teritorij v luči konoskopije iz let 1777/1778: Prvi izsledki“, *Annales* 1 (2009): 18.

⁶⁸ AST, CF, šk. 1056 (Opčine), S/5.17.20.21.

⁶⁹ „Le donne del contado a sud-est di Trieste, a Servola e nei paesi del Val Rosandra, confezionano e vendono il pane, quelle del Carso trasportano e vendono in città il latte, mentre la popolazione femminile delle contrade si specializza soprattutto in attività come quella delle lavandaie oppure delle venditrici di ortaggi e di fiori.“ Marta Verginella, „La campagna triestina“, u *Storia economica e sociale di Trieste*, Volume 2: La città dei traffici (1719-1918). Trieste: LINT, 2003., 463.

⁷⁰ Marta Verginella, „Družina v Dolini pri Trstu“, *Zgodovinski časopis* 2 (1990): 178-179.

⁷¹ „L'usuale loro [prebivalcev, op. p.] nutrimento consiste in pane di Granoturco misto con Saraceno, in Poletna, in Minestra di legnami, di Rape e di Orzo, nonché di erbaggi conditi ora con lardo e carne di Majale o di Castratto ed ora con Olio. Inoltre si cibano di erbaggi freschi, di Uva, Salumi

majhnih zemljišč in želje po njihovem čim boljšem izkoriščanju bila prisotna mešana kultura, primarno polj z vinsko trto, občasno tudi vinogradov z oljkami. Mešana kultura je bila uveljavljen način intenzivnejše izrabe zemljišč, saj so kmetje na enem kosu zemlje gojili več kultur (npr. žitarice in vinsko trto). Mešana kultura vinogradov z oljkami je bila bolj redko zastopana, ker so prebivalci dajali prednost vinogradom. Kvaliteta pridelkov je po mnenju opisovalcev bila osrednja in je torej verjetno zadoščala za potrebe oz. prehrano ljudi. Pomanjkanje drugih pridelkov, kot je koruza, in tudi ostalih gospodinjskih oz. poljedelskih potrebščin je bilo moč nadomestiti edino s trgovanjem bolj kvalitetnih oz. iskanih pridelkov, kot sta pšenica in vino. Zato je bilo toliko bolj pomembno, da najboljše lege izkoristijo za vinograde, na katerih lahko pridelujejo kvalitetno vino za prodajo, kot kažejo primeri krajev Prosek, Kontovel in Sv. Križ ter Conovella. Slabša zemljišča pa so uporabljali za pašnike in travnike oz. za pridobivanje sena, ki ni imelo tako visoke vrednosti kot pšenica ali vino, je pa vsaj bilo iskan produkt na trgu.

Če sklenemo, je agrarna proizvodnja v kraških skupnostih bila premišljeno zastavljena, pri čemer so prebivalci večino pridelkov porabljali za svoje potrebe, a so hkrati želeli maksimizirati učinek pridelave in prodaje tistih pridelkov (pšenica, vino), s pomočjo katerih so lahko kompenzirali pomanjkanje drugih pridelkov (koruza) in potrebščin. Integralni del njihove preživetvene strategije je torej bila trgovina, še posebej ob ugodnih okoliščinah bližine velikega mesta in trgovinske ceste. Kot smo videli v analizi, so glavni prodajni produkti bili vino, seno in pšenica, katerim so pridodali še tiste iz drugih dejavnosti, s katerimi so se ukvarjali (ribištvo – ribe; gojenje sviloprejk – kokoni; živinoreja – mleko in sir). Izbor prodajnih produktov je torej bil dokaj pester, seveda prilagojen okolju in možnostim prebivalcev, kot je, na primer, ribištvo ob obali, in potrebam kupcev, kot je, na primer, prodaja svežega mleka, sira in kruha v Trst.

Nadalje lahko opazimo močno aktivnost prebivalcev v dopolnilnih agrarnih dejavnostih in v neagrarnih dejavnostih. Osrednja dopolnilna agrarna dejavnost je bilo ribištvo, vključno s tunolovom, kjer so bili angažirani prebivalci vseh občin ob morju (Kontovel, Prosek, Sv. Križ, Nabrežina in Devin). Povpraševanje po ribah v mestu Trstu in tudi širše (prodaja soljenih rib in tun) je vseskozi bilo zelo močno, tako da prebivalcem ni primanjkovalo dela oz. so želeli čim bolj maksimizirati izkupiček, na

e di pesce fresco. Unitamente del Vino puro all'occasione delli gravi lavori, ed adacquato nel resto dell'anno." AST, CF, šk. 980 (Devin), S/5.17.20.21.

"Il nutrimento consueto di questi abitanti consiste in erbaggi, Segala, Saraceno, Orzo, Granoturco. Per acconcio si usa molto la Carne Suina, e per Bevanda, Vino terrano, ed acchetto con acqua." AST, CF, šk. 1056 (Opčine), S/5.17.20.21.

kar kaže njihova težnja po pridobitvi pravice za lastno organizacijo lova in upravljanja z zaslužkom. Težko pa na temelju zbranih podatkov iz cenitvenega elaborata in ostalih virov številčno opredelimo pomen oz. delež, ki ga je predstavljalo ribištvo v ekonomiji teh skupnosti. Izmed neagrarnih dejavnosti glavno pozicijo zaseda trgovina s Trstom, kamor so večinoma trgovali prebivalci iz vseh analiziranih občin. Kmetje iz devinskega okrožja so imeli to prednost, da so lahko izkoriščali neposredno bližino glavne trgovinske ceste proti Italiji in prodajali svoje pridelke ob cesti oz. obcestnim gostilnam. Prisotnost prometa po njej so izkoriščali tudi za ponujanje uslug tovarništva, pri čemer so uporabljali vozove z volovsko vprego, ki so jim sicer služili pri poljedelskih delih. Tudi to je dokaz premišljenosti kmetov, da maksimalno izkoristijo razpoložljive vire in sredstva za pridobivanje potrebnega zaslužka. Še en lep primer tega so „šavoranti“ z območja Kontovela, ki so prav tako izkoriščali obstoječa sredstva (ribiške ladje) in vire (kamen in grušč). Širok razpon neagrarnih dejavnosti zaključuje kamnolomstvo, ki je sicer bilo aktivno, a na temelju obstoječih informacij ne moremo podati celovitega zaključka, v kakšnem obsegu in na katerih specifičnih lokacijah se je odvijalo, kam se je kamen transportiral oz. prodajal in za kaj se uporabljal. Je pa jasno, da so prebivalci takoj začeli z bolj intenzivnim izkoriščanjem kamna, ko se je za to pojavila potreba (na sredi oz. v drugi polovici 19. stoletja), kar pomeni, da so že prej znali izkoriščati kamen, a verjetno samo občasno in v majhnem obsegu.

Za konec naj še omenim, da je analiza pokazala, kako so agrarne dejavnosti prebivalcev občin bolj v notranjosti (Opčine, Šempolaj, Slivno, Mavhinje) identične tistim ob morju. Glavna razlika je seveda razpoložljivem terenu in ugodnejši klimi za gojenje določenih kultur, kot sta vinska trta in oljka, ki so bili prisotni v obalnih občinah. Prav tako je trgovinska dejavnost skupna vsem skupnostim, medtem ko so seveda ribištvo (skupaj s tunolov), „šavoranstvo“ in kamnolomstvo spet prisotni samo v obalnih občinah oz. tam, kjer so razpoložljivi viri in bližina trga. Je pa za občine v notranjosti v devinskem okrožju izpričano gojenje sviloprejk kot specifična dopolnilna agrarna dejavnost.

LITERATURA

Andrea **Mentrè**, *Il Mentore Perfetto de'Negozianti*. Trieste: Wage, Fleis E Comp., 1797., 326-359.

Aleksej **Kalc**, „Vinogradništvo in trgovina z vinom na Tržaškem v 18. stoletju kot področje spora med „tradicionalnim“ in „inovativnim““, *Annales* 2 (2005.): 291-308.

Aleksej **Kalc**, „Tržaški *teritorij* v luči konskripcije iz let 1777/1778: Prvi izsledki“, *Annales* 1 (2009.): 1-30.

Alenka **Kačičnik Gabrič**, „Litija in Litijsko v prvi polovici 19. stoletja“, *Kronika* 3 (2011.): 489-504.

Aleš **Brecelj**, „Kraški kamen v Trstu v prvi polovici 19. stoletja“, u: *Nabrežinski kamnolomi*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1989., 59-66.

Angelos **Baš**, „Agrarno gospodarstvo v katastrski občini Sora leta 1831/32“, *Loški razgledi* 54 (2008.): 95-108.

Bruno **Volpi Lisjak**, „Slovensko pomorsko ribištvo skozi stoletja: od Trsta do Timave“. Trst: Mladika, 1995.

Bruno **Volpi Lisjak**, „Moška poklica Slovencev ob morju“, *Etnolog* 63 (2002.): 91-106.

Fabio **Cusin**, „Le condizioni giuridico-economiche dell'agro triestino nel secolo XVIII“, *La Porta Orientale* 11 (1932.): 798-810.

Girolamo **Agapito**, *Compiuta e distesa descrizione della fedelissima città e porto-franco di Trieste*. Vienna, 1824., 329-337.

Loredana **Panariti**, *La seta nel Settecento goriziano, Strategie pubbliche e iniziative private*. Milano: FrancoAngeli, 1996.

Marino **Manin**, *Zapadna Istra u katastru Franje I. (1818.-1840.)*. Zagreb: Srednja Europa, 2006.

Marta **Verginella**, „Družina v Dolini pri Trstu“, *Zgodovinski časopis* 2 (1990.): 171-197.

Marta **Verginella**, „La campagna triestina“, u: *Storia economica e sociale di Trieste*, Volume 2: *La città dei traffici* (1719-1918). Trieste: LINT, 2003., 461-482.

Mirela **Skulan-Altić**, *Katastar Istre 1817.-1960.: inventar*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2001.

Peter **Ribnikar**, „Zemljiški kataster kot vir za zgodovino“, *Zgodovinski časopis* 36 (1982.): 321-337.

Peter **Vodopivec**, „O Vačah pred velikim požarom leta 1834. Vače in okoliška naselja v gradivu franciscejskega katastra“, *Kronika* 3 (2011.): 505-514.

Karst communities at the Adriatic coast in the Franciscan cadastre

Hrvoje Ratkajec
University of Primorska
Faculty of Humanities
Titov trg 5
6000 Koper
Slovenia
E-mail: hrvoje.ratkajec@fhs.upr.si

Summary

The aim of the paper is to present the economy and the economic characteristics of the communities living in the area where the Karst meets the Adriatic Sea, using the Franciscan cadastre (early 19th century) as the point of departure and the primary source. The main purpose of the cadastre was to record the status of agriculture, but because the assessors wanted to gather as much information as possible, it also contains data about other economic aspects and activities. And although it was established in the early 19th century, it reflects the overall situation in the area prior to the beginning of industrialization.

The selected communities in the Karst area are divided into nine cadastral municipalities belonging to two cadastral districts (Trieste and Duino) and are located in the coastal belt from Trieste to Duino respectively. For the analysis of their economies, we made use of the cadastral survey's evaluation report, which presents the main features of each cadastral municipality, such as topography, municipal boundaries, population, livestock, rivers and other water bodies, roads, markets, types of arable land, harvests, field crops and tillage, crop quality and its value, types of landed property, houses and branches of industry. The evaluation report was the most suitable source for this research because it covers all economic characteristics that the assessors deemed important to record and, unlike other similar evaluation reports in the cadastre, it was preserved for all municipalities, thus enabling a methodological comparison of data between the municipalities.

The analysis of these economies has shown that the agrarian activities of the inhabitants were rather well adapted to the difficult karst terrain and the harsh climate. Arable land was fenced in with stone walls, and the inhabitants regularly brought

new soil to fields and removed the scattered stones. They acquired water for livestock and for their own needs by catching and storing rainwater in ponds and cisterns. The choice of land cultivation was deliberate, as the better land was used for fields, vineyards and olive groves, while the poorer and more stony surfaces were used for pastures, meadows and forests. Due to the lack of quality soil and their desire to make better use of what was there, the inhabitants used a type of “mixed culture”, primarily fields with wine grapes but occasionally also vineyards with olive trees. The lack of other crops and also household and agricultural supplies could only be obtained by trading for higher quality or more sought-after crops, such as wheat and high-quality wine (*prosek*), which was cultivated at the best locations by the sea. Trade was therefore an integral part of their survival strategy and a major non-agricultural activity, especially considering the favourable conditions of proximity to a large city (Trieste) and the main trade route. The principal trade products were wine, hay and wheat, to which they added those from other activities (fish from fisheries, cocoons from silkworm farming and milk and cheese from livestock husbandry).

The central complementary activity was fishing, including tuna hunting, in which the inhabitants of all municipalities immediately adjacent to the sea participated. Even in non-agrarian activities, the inhabitants strived to exploit the available resources and means, such as stone and fishing boats in the activity of “*šavorantstvo*” (gathering and transporting stone by sea) and stone deposits for quarrying.

Key words: Franciscan cadastre (early 19th century), Karst communities, Trieste, agriculture, commerce, fishing